

הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א

ראש הישיבה

על דת ופוליטיקה בישראל:

- א. פתיחה
- ב. קורות שילטון עצמי בישראל
- ג. מהי מדינת ההלכה?
- ד. כל האזרח בישראל שותף הוא
- ה. את מי נשלח ומי ילך לנו?
- ו. שילטון מקומי ושילטון מרכזי
- ז. על אילו תחומים מופקדת הכנסת?
- ח. להחזיר עטרה ליושנה
- ט. תודעת בני מיעוטים
- י. לחשוף את המאור שבתורה

א. פתיחה

לימדנו מורה הדורות (מורה נבוכים ג, כז):

כוונת כלל התורה שני דברים, והם תיקון הנפש ותיקון הגוף... השניה קודמת בטבע ובזמן - רצוני לומר: תיקון הגוף, והיא הנהגת המדינה ותיקון עניני כל אנשיה כפי היכולת... וזה לא ישלם לאיש אחד לבדו כלל, ואי אפשר להגיע אל זה השיעור אלא בקיבוץ המדיני כמו שנודע כבר שהאדם מדיני בטבע.

... תורת משה רבינו אמנם באה לתת לנו שתי השלמויות יחד - רצוני לומר: תיקון עניני בני אדם קצתם עם קצתם בהסיר העול ובקנות המידות הטובות

המעולות, עד שתתכן עמידת אנשי המדינה והתמדתם על סדר אחד, להגיע

1. בכמה עניינים העולים במאמר זה דנתי במאמר "דרכה של תורה" (מעלי עשור תשמ"ח), והמאמרים משלימים זה את זה. חלק מהמאמר הנוכחי הופיע לראשונה באנגלית בשנת תשנ"א, ותורגם לעברית בידי ראובן פיין.

כל אחד מהם אל שלמותו הראשונה [דהיינו תיקון הנפש].

ראוי להעיר על ההבחנה הברורה בין שתי השלימויות אשר התורה חותרת אליהן, ועל הדרכים השונות בהן ניתן להשיגן. שלימות הגוף תלויה בהנהגה הטובה של המדינה. היא ניתנת להשגה רק דרך "הקיבוץ המדיני", כלומר בתוך מבנה חברתי מאורגן. תכלית השלימות, דהיינו תיקון הנפש, היא עניין מאוד אישי, אשר כל אדם משיג לעצמו, באמצעות מצוות בין אדם למקום ועל ידי צמיחה רוחנית כללית.

ב. קורות שילטון עצמי בישראל

התורה עוסקת רבות בישויות מדיניות ובניהול מדיני. ענייני חברה וכלכלה הם נושאם של רוב מצוות התורה. מובן שהתורה שבכתב מיעטה בפרטים הנוגעים למבנה הפוליטי ולמשטר הניהולי: קשה להניח שצורת האירגון המדויקת שהתאימה לכלכלה חקלאית לפני ארבעת אלפים שנה, תהיה המירשם המתאים לכל הזמנים. אלא שהתורה מציעה עקרונות מסוימים, אשר מתפרשים ביתר הרחבה בתורה שבעל פה, בהתאם לדרישות ולתנאים של כל תקופה ותקופה.

על אף שלא נהגה ריבונות יהודית משך כמעט אלפיים שנה, בכל זאת נהנו רוב הקהילות היהודיות משילטון אוטונומי מוגבל עד לתקופת האמנציפציה. למרות שהקהילות היהודיות היו מפוזרות בכל קצוות תבל, וישבו בקרב עמים שניהלו צורות שלטון שונות זו מזו, ולמרות היותן חשופות לרדיפות שלוחות רסן ולחצים כבדים, הצליחו רוב הקהילות היהודיות לנהל את ענייניהן הפנימיים בצורה דומה, כיוון שעל המרחבים הגדולים שהפרידו ביניהן, גישרה נאמנות משותפת לתורה אשר איחדה אותן יחד. כל הקהילות נשמעו לאותה מסגרת הלכתית בסיסית, כך שכמעט כולן הציגו את אותן שיטות אירגוניות, וקיימו את אותה מערכת חוקית, במידה שהכוח השליט לא התערב.

המפתיע מכל ביחס לקהילות האוטונומיות, היא העובדה שבעיקרו של דבר הן היו ארגונים וולונטריים. מובן, שלחץ חברתי וצורות שונות של קנסות חברתיים היו גורם בשמירה על הפרטים בתוך המסגרת, אלא שבסופו של דבר, גדולים היו ביטויי ההוקרה והפרס שהוענקו ליהודי שהיה מוכן לסגוד לצלב או להלל את "הנביא". כה גדולים היו, עד שהיו כאלה שלא יכלו לעמוד בפני הפיתוי, ובחרו לנטוש את היהדות. אולם, הרוב בחרו להזדהות עם החברה היהודית ולפעול בתוכה. בכך הם קיבלו על עצמם במודע את העול המכביד של תורה ומצוות, והסתכנו בתוצאות המרות של שנאה, רדיפות, וגירושים, כאשר "פתח המילוט" תמיד היה פתוח ומזומן. העובדה שכה רבים בחרו לדבוק ביהדותם, היא עדות לאופי הקהילה היהודית המאורגנת, ולמערכת החוקית אשר יצרה אותה ואשר אותה הנציחה הקהילה.

אופייה ההתנדבותי של הקהילה, הפך אותה ליחידה חברתית מיוחדת במינה, והעניק לה את

כוחות העמידה אשר איפשרו לה להתמיד להתקיים, ממש עד לדורות האחרונים. התפתחות המדינה הלאומית המודרנית באירופה הביאה לידי התפרקות הקהילה. כאשר האוטונומיה ניטלה ממנה, וכוח השיפוט שלה נצטמצם לתחומים הטכסיים של הדת בלבד, אבדו לה הכוחות המאחדים, והחל תהליך של התפרקות מחד, ושל טמיעה בגוים ובריחה מהיהדות מאידך.

על אף השחיקה, המורשת של אלפיים שנות שילטון עצמי, אפילו בתוך סביבה עוינת, טבועה עמוק בתרבות היהודית. סביר היה להניח, שעם חידוש הריבונות היהודית, אותה מורשת תשפיע את השפעתה. אמנם, ניתן להבחין בסימנים לאותה השפעה בהתפתחות החברה בישראל מאז עצמאותה. שימור הדמוקרטיה באומה מתחדשת, אשר הכפילה את אוכלוסייתה פי כמה וכמה, תוך קליטת עלייה מארצות פרימיטיביות ומפגרות ביותר, הוא הישג כביר. בעשורים הראשונים למדינה היה הדבר שכח, ולעיתים אף בימינו אנו, שמומחים יומרניים ניבאו את סיומה המהיר של הדמוקרטיה הישראלית. אכן, בעיני מדען החברה הבוחן את המציאות, מסקנה כזאת תראה הגיונית למדי.

מאז מלחמת העולם השנייה, זכו לעצמאות יותר ממאה מדינות חדשות. כמעט כולן קיבלו בלידתן מהוריהן הקולוניאליים מוסדות דמוקרטיים, שעוצבו על בסיס אלה הקיימים במדינה הקולוניאלית השלטת. ישראל הייתה יוצאת דופן, שהרי בריטניה נסוגה חבולה ופגועה. וחוף מזה - מדוע לה לטרוח ולארגן חוקה למדינה יהודית אשר רוב הסיכויים הם שתגוע בלידתה? מאז ראשיתה, ישראל התמודדה עם מלחמות בכל החזיתות. בעוד הקרבות ניטשים, מאות ואלפי עולים חסרי כל הציפו את הארץ - רבים מהם מארצות ערב, בהן עדיין נהגים השלטון הפיאודלי והעבדות. בתנאים כה קשים, כיצד יכלה הדמוקרטיה להתקיים ולפרוח?

כיום, ניתן להגדיר כדמוקרטיות לא יותר משלוש מאותן מדינות חדשות, ורק באחת מהן - בישראל - הדמוקרטיה היא חיונית ואיתנה. עובדה זאת ודאי דורשת הסבר; ואת ההסבר יש לחפש בתולדות עמנו. הדמוקרטיה הינה גידול עדין, אשר דורש מאות שנים של הבשלה וטיפול רגישים. בארצות בהן ערכי הדמוקרטיה ויסודותיה מעוגנים בכל רבדי התרבות, הדמוקרטיה היא יציבה ובטוחה. אך באומות בהן הרעיון הדמוקרטי הוא נטע זר, היא קמלה וחולפת. כדי להבין את ההתפתחויות במדינת ישראל, עלינו להבין כמה עקרונות אודות השקפתה של התורה על "הנהגת המדינה".

ג. מהי מדינת ההלכה?

לעתים תכופות נשמעת אצלינו בפי תומכים ומתנגדים כאחד הסיסמה "מדינת ההלכה". האם מונח זה יש לו משמעות מוגדרת וברורה? האם התורה וההלכה מכתיבות לנו צורת משטר מסוימת?

לכאורה, שאלות אלו ניתנות להיענות בחיוב, שהרי מקרא מלא דיבר הכתוב: "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו). בספר המצוות מונה רבינו הגדול במצוות עשה (קעג)²: "הצווי שנצטוינו למנות עלינו מלך מישראל", וכמה מצוות עשה ולא תעשה קשורות למינוי המלך; ובספר משנה תורה הקציב מדור מיוחד: הלכות מלכים ומלחמותיהם. אמנם, גם בכותרת להלכות מלכים מנה מצוה ראשונה: "למנות מלך בישראל". אולם, תיכף הוא מסביר (מלכים א, ג):

אין מעמידין מלך בתחלה, אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא.

ובהמשך מוסיף מגבלה עקרונית (שם, ז):

כיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד עולם, שנאמר: "כסאך יהיה נכון עד עולם" (שמואל ב ז, טז). ולא זכה אלא לכשרים...".

ברור איפוא, כי לכתחילה אין להעלות על הדעת מינוי מלך, כל עוד שאין לנו נביא וכל עוד אין אנו מכירים אלו משפחות הן מצאצאי דוד ושלמה³. ברם, מעניין שהרמב"ם מדבר על אפשרות שיחזור השילטון לישראל גם לפני ביאת המשיח, וייתכן שיעמוד מלך משאר ישראל (שם, ט). אולם, מלך כזה אינו רצוי, וכמה גזירות גזרו חכמים להפחית מעמדם של מלכים כאלה: "מפני שלבן גס בהן, ויבא מן הדבר תקלה והפסד על הדת" (שם ב, ז). הלכה זו אינה היסטוריה בלבד, שהרי אין דרכו של רבינו לכתוב הלכות שכבר חלפו ועברו מן העולם ולעולם לא יחולו עוד למעשה. כיוון שפירט גזירות חכמים ביחס למלך ישראל שאינו מבית דוד, הרי שסבר שברבות הימים בהחלט ייתכן שיעמדו על דעת עצמם מלכים כאלה בישראל, וממילא תחול עליהם גזירת חכמים. על כל פנים מבואר, שלכתחלה אין למנות מלך כזה, ורק אם תפש את השילטון בכוח, כי אז יש להשלים איכשהו עם המצב שנוצר. כך באמת התייחסו חכמים למלכות בית חשמונאי, וידועים הדברים שכתב על כך הרמב"ן ז"ל בפירושו לתורה (בראשית מט, י):

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל; ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעה בני חשמונאי הזקן החסיד המולכים זה אחר זה, עם כל גבורתם והצלחתם, נפלו ביד אויביהם בחרב והגיע העונש בסוף... שנכרתו כולם בעון הזה... שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד.

אם לא משטר מלכותי, האם יש בהלכה המלצה לצורת שילטון אחרת? הרואה יראה, כי

2. ראה גם לאוין שסב-ששה.

3. ראה פירוש המשנה הקדמה לפרק חלק מהדורת ר"י שילת עמוד קמה; אגרת תימן עמוד קנא.

המונח "מדינת ההלכה" הוא ריק מתוכן, שהרי אין דבר כזה. משל למה הדבר דומה? יאמר לך אדם שהוא עושה לעצמו "מטבח ההלכה" - האם דבר כזה אפשרי ומוגדר? הרי בהלכות מאכלות אסורות יש לנו הלכה ברורה ומשנה מסודרת מכל הדורות, ואף על פי כן אין בהלכה תכתיבים להגדיר מטבח מסוים. ברור, שישנם עקרונות ומושגים הלכתיים המחייבים כל צורת מטבח, אבל אין ההלכה קובעת מתכונים. בשום מטבח כשר לא תמצא בשר חזיר או בשר בחלב וכיוצא באלו. ברם, מטבח כשר יכול להיות צמחוני או חלבי או בשרי או כולם ביחד; יכול להיות בנוי על בשר עוף או על בשר בהמה וכו'. והרי בחוצות ירושלים מצויות מסעדות עם מטבח סיני, הודי, איטלקי וכדומה, ובכולן מתנוססות תעודות הכשר מן הרבנות. בכולן מטבח על פי ההלכה, אבל אף אחד מהם לא יתואר כ"מטבח ההלכה".

הוא הדין למשטר ושילטון. מבנה מסוים - נשיאותי או קולגיאלי, פרלמנט חד-קומתי או דו-קומתי וכיוצא בהן תכונות יסוד במבנה מוסדות השילטון, כל אלה שקובעים מדינה על דגם אנגלי או אמריקני או צרפתי - בכל אלה אין התורה אומרת לנו כלום. רוצים - בוחרים נשיא לעשר שנים או לשנתיים בלבד, רוצים - בוחרים מאה ועשרים חברי כנסת, ירצו - יבחרו רק עשרים או חמשים או מספר אחר, וימסרו לידם את ניהול המדינה⁴.

אולם, ישנם עקרונות הלכתיים המחייבים כל משטר על פי התורה. מטבח שיש בו עבירה על דיני הכשרות - נוגד את התורה, כך משטר החורג מן המותר על פי דין תורה - פסול הוא בעיני ההלכה.

ד. כל האזרח בישראל שותף הוא

אילו מושגים הלכתיים שייכים לנושא זה? המושג הבסיסי ביותר הוא ההגדרה של "אנשי העיר", כלומר, מבנה האירגון העירוני. הנה לפתע, באמצע דיני השותפין, בלי שום הערה והסבר, המשנה בבבא בתרא⁵ מרחיבה את המושג המשפטי של שותפות, לכלול אף את אנשי העיר. המעבר נעשה בצורה כה פשוטה וחלקה, עד שנראה שרעיון שותפותם של בני העיר היה מוכר היטב וברור מאליו. התלמוד פיתח את ההלכה הקצרה של המשנה, והעיקרון הבסיסי שעולה הוא כזה: העיר כישות משפטית נתפסת כשותפות בין תושביה, אשר מתחלקים במחויבויות לשמירה על הניהול התקין של העיר, כמו בזכויות ובהטבות שהעיר מעניקה. "כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר? שנים עשר חודש; קנה בה בית דירה, הרי הוא כאנשי העיר מיד" (בבא בתרא פ"א מ"ה).

4. תשובות הרמב"ם (בלאו) סימן רעא (עמוד 529): דע שאומרם ז"ל (מגילה כז, א): שבעה טובי [העיר] שבעה פה לאו דוקא, ואין הוא אלא היותר גדול שברבוי המספר...". וראה שם סימן רע.

5. פרק א משנה ה: "כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתיים ובריח. ופיש הרמב"ם שם: "ואמררו כופין, רוצה לומר, שכל אחד ואחד מבני אדם כופה את חברו על כך".

מהו מקור הרעיון הזה של שותפות? האם תקף הוא גם במדינה כולה ולא רק בעיר בודדת? האם עיקרון זה שייך בכל זמן ובכל משטר, ואפילו כשיש מלך בישראל? "למה נקראו ראשונים סופרים? שהיו סופרים כל אותיות שבתורה" (קידושין ל, א). כמה וכמה גופי הלכות נרמזו באות אחת או בתיבה אחת מיותרת. והנה, האריכה התורה והוסיפה פרשה שלימה לספר כי "כל אדמת מצרים לפרעה... ותהי הארץ לפרעה" (בראשית מז, כ). חוק זה לא רק במצרים העתיקה היה קיים. בגילגולים שונים חוק זה בעינו הוא עומד אצל כל האומות עד היום הזה. יש שהמלך עצמו נחשב כבעלים של כל הקרקע, ובגין כך כל התושבים הם עבדיו ממש - "קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה" (שם, כג), ויש שהמלכות היא הבעלים של כל המדינה, והיא מעניקה זכויות מסוימות לאזרחים. אבל גם היום, וגם במדינות המתקדמות, המושג הזה של בעלות המדינה הוא תקף, ויש לו כל מיני השלכות משפטיות⁶.

אלא, שאין להעלות על הדעת שהתורה באה ללמדנו פרק בחוקי יסוד של אומות העולם בלבד. משמעות פרשה זו מתבהרת כהנגדה מוחלטת למשפט שהתורה מחוקקת לישראל:

וקראתם דרור בארץ לכל יושביה יובל היא תהיה לכם ושבתם איש אל אחוזתו... והארץ לא תמכר לצמיתות... כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו ובא גואלו... ואם לא מצאה ידו... ויצא ביבל ושב לאחוזתו (ויקרא כה, י-כח).

שמה תאמר, שונה הוא דינו של המלך, שהוא אינו כקונה רגיל ובכוחו לקנות הארץ לצמיתות? ולא היא, ועל כך נידון אחאב מלך ישראל שרצה לקנות לו את כרם נבות היזרעאלי, ואמר הלה למלך: "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך" (מלכים א כא, ד). ואף לעתיד לבוא מדגיש הנביא: "ולא יקח הנשיא מנחלת העם להונתם מאחוזתם. מאחוזתו ינחיל את בניו, למען אשר לא יפוצו עמי איש מאחוזתו" (יחזקאל מו, יח). ארץ ישראל היא מורשת לכל העם, וכל אחד בעם ישראל יש לו את אחוזתו שלו, שלא ניתן להפקיעה ממנו ומצאצאיו לעולם. עד כדי כך השתרש מושג זה, עד שגם בהיותנו בגולה מנותקים מארצנו, דנו הגאונים שיש לכל אחד מישראל זכות משפטית לארבע אמות בארץ ישראל לכל הפחות, ובגלל כך תיקנו שיוכל להקנות למורשה אגב קרקע וכו'⁷. בקצרה, כל ישראל הם שותפים בארץ ישראל, ושותפות זו אינה ניתנת להפקעה או לביטול. מעתה, בניגוד לנוהג במצרים, אין כוחו וזכותו של מלך ישראל נובעים מבעלותו על הקרקע, שהרי זו אינה שלו, אלא שהמלך זוכה לשלטון מכוח ברית בינו לבין העם (שמואל ב ה, ג):

ויבאו כל זקני ישראל אל המלך חברונה, ויכרת להם המלך דוד ברית בחברון

6. למשל, במשפט האנגלי יש לריבון זכות להפקיע בעלות על קרקע כלשהיא כיוון שלפי החוק הבעלות העיקרית היא של המלכות, והיא הנקראת (Eminent Domain) אמנם, במשך השנים נתווספו הגבלות שונות לתחולת חוק זה, אבל העיקרון קיים עד היום.

7. רמב"ם שלוחין ושותפין ג, ז; וראה חידושי הרמב"ן בבא בתרא מד, ב ד"ה ותו.

לפני ה', וימשחו את דוד למלך על ישראל.

והמקרא מספר על משא ומתן בקביעת תנאי הברית (מלכים א יב, טז):

וירא כל ישראל כי לא שמע המלך אליהם וישיבו העם את המלך לאמר, מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בנן ישי. עתה ראה ביתך דוד, וילך ישראל לאהליו.

המסקנה העולה היא, שגם במלך מלך בישראל ואף מבית דוד, השילטון בנוי על יסוד שותפות של כל האזרחים, וממילא כל משפטי שותפות תקפים. ואף שאין כאן מקום להאריך בזה, הרי סקירה מהירה בהלכות מלכים מספיקה להוכיח דבר זה⁸. החידוש הגדול שבמשנה הוא, שגם כשאין בסיס לשותפות בבעלות הקרקע, מכל מקום כל אנשי העיר דינם כשותפים, ואפילו בחוץ לארץ, שהקרקע אינה שלהם. עצם היותם תושבים באותו מקום, מעניקה לכל אחד מעמד של שותף.

מעמד של שותף פירושו, שכל שאר השותפים ערבים לו, וכמובן גם הוא ערב להם. מעתה, אין כוח ביד הרוב להוציא מספר תושבים מביניהם, שלא ידאגו להם או שיקופחו זכויותיהם. מאידך, לא ניתן לאזרח בודד או אפילו לקבוצה של אזרחים להיפרד מן השותפות של כל העיר, אלא חייבים הם לשאת בעול עם חבריהם. עיקרון זה עמד למבחן הרבה פעמים בימי הביניים, כאשר נמצאו יחידים עשירים שהצליחו להגיע להסדר פרטי עם השליטים, ולא רצו להשתתף עם שאר היהודים שחויבו לתת מס למלכות. נשאל על מקרים

כאלה מהר"ם מרוטנבורג (והוא מביא כמה ראיות מן הגמרא):

דכופין את הבא לגור ליתן עמהם למילי דצדקה, אף על פי שלא נשתתף עמהם מעולם, והוא הדין שכופין אותו להשתתף עמהם במס.

ברם, בתשובה אחת הוא מסיק בדברים מאלפים במיוחד⁹:

ובדברים הללו ראוי להחמיר אף בלא ראייה מן התלמוד, שאם היה כל אדם יכול להפרד מחבירו - כמה פעמים היה בא לידי תקלה גדולה. ואנן טעמא דפרושים ניקום ונפרוש?! (פסחים ע, ב).

כה יסודית וכה עקרונית היא סברה זו בתפישת עולמה של ההלכה, שאין צורך עוד לראיות והוכחות, ומעין שאמרו: "למה לי קרא? סברא היא!" (כתובות כב, א).

8. השווה הלכות מלכים ד, ו: "ולוקח [המלך] השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו, אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן". דווקא בשעת מלחמה יש למלך זכות, שהרי כל המדינה בסכנה, אבל זכות זו היא זמנית בלבד.

9. מובא בתשובות מיימוניות ספר קנין סימן כט; וכן בשלטי גבורים ריש בבא בתרא.

משך מאות רבות בשנים, התבססה הפסיקה ההלכתית בכל הנוגע לשילטון הקהילתי על הרעיון שהאזרחות משמעה שותפות במעין יזמות משותפת. בקצרה, עיקרי ההלכה הם כאלה: הזכויות הבסיסיות והחובות הן שוות עבור כל האזרחים-שותפים, בעוד שגביית המיסים היא מדורגת לפי גובה ההכנסה. ניהול העיר בפועל בדרך כלל מופקד בידי מועצה נבחרת - 'טובי העיר', הממונים על פי רוב קולות האזרחים הבוחרים. הממונים הללו דינם כשופטים בתחום שיפוטם, והולכים אחר הרוב¹⁰. סמכותו של הרוב להחליט, מעוגנת במצוות עשה בתורה שהיא תקפה גם בזמן הזה, שאין לנו סנהדרין ולא בית דין של סמוכים¹¹. אולם, בעניינים חשובים במיוחד, יש לכנס את כל אנשי העיר כדי להחליט, או כדי לאשר לנציגיהם הנבחרים להחליט, בנושא הנדון¹².

קצרה היריעה מלהרחיב את הדיון בכל הפרטים המסתעפים של דיני ניהול העיר, כפי שבאו לידי ביטוי בספרי התשובות והפוסקים. נסתפק רק בהבאת סעיף אחד בשולחן ערוך (שם קסג, א) שמקורו הוא בתשובות מהר"ם רוטנבורג¹³:

כל צרכי ציבור שאינן יכולין להשוות עצמן יש להושיב כל בע"ב (בעלי הבתים) הנותנים מס ויקבלו עליהם שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים [ולתקנת העיר] וילכו אחר הרוב... ואם המיעוט ימאנו, הרוב יכולין לכוף אותן (אפילו בדיני האומות) ולהוציא ממון על זה והם צריכין לתת חלקם. והמסרב מלומר דעתו ע"פ החרם בטילה דעתו, ואזלינן בתר רוב הנשארים האומרים דעתו.

נפסק כאן להלכה עיקרון חשוב מאוד, המופיע פעם אחר פעם בתשובות הראשונים, והוא, שאף הרוב אינו מכריע אלא אם כן ניתנת הזכות לכל אחד ואחד להשתתף בקבלת ההחלטה. רק אז אנחנו רשאים להתעלם מקולות הנמנעים. אך מניעת הזכות ממיעוט מלהביע עמדתו, או אפילו מיחיד, שוללת את תוקף ההכרעה של הרוב¹⁴.

במשך דורות, אפילו בארצות המפגרות ביותר, ניהלו קהילות יהודיות את ענייני הקהילה הפנימיים בכפוף לדיני השולחן ערוך. כמובן, קרה שקבוצות מיעוט כאלה או אחרות ניסו לעקוף את ההלכה או לבטל אותה, כך שהיה צורך לתת להלכה ביטוי חוזר ונשנה. אך

10. שולחן ערוך חושן משפט סימן ב; ועיין סימן לז, כב.

11. ראה בספר המצוות, שבסוף מצוות עשה מנה הרמב"ם ששים מצוות עשה "שהן חובה לכל אדם בהכרח בכל זמן ובכל מקום ובאיזה מצב שיהיה", ומנה ביניהן מצוה קעה, שהיא הצווי לנטות אחר הרוב.

12. ראה שולחן ערוך חושן משפט, סימן ב בהגה: "שאינן כח ביד טובי העיר באלה, רק להכריח הציבור במה... שקיבלו עליהם מדעת כולם. אבל אינן רשאים לשנות דבר במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, או להפקיע ממון שלא מדעת כולם".

13. מובא בתשובות מיימוניות להלכות שכנים פרק ו, סימן כג.

14. ראה למשל שו"ת הרשב"א חלק ה, סימן קכו. ביטוי חדש יחסית לאותו העיקרון מופיע בשו"ת חת"ם סופר חושן משפט, סימן קטז.

עובדה היא, שבדרך כלל, לאחר פנייה לפסיקתו של רב מפורסם ומקובל, בסופו של דבר קיבלו על עצמם את ההלכה ופעלו על פיה. כך שאף בהיעדר ריבונות וכוח ממלכתי, התקיימה מערכת בקרה, כאשר פעמים פסיקה של רב מפורסם היושב במחוזות מרוחקים סייעה להבטיח את השמירה על זכויות היסוד של כל האזרחים-השותפים. מן הראוי לציין שאחד התפקידים הבסיסיים ביותר של הנהלת הקהילה היה אחזקת בית הספר. חכמים איימו בעונש הכי חמור על כשלונות במילוי חובה זו¹⁵:

מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך. וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן - מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמד תינוקות. ואם לא הושיבו מחריבין את העיר, שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן.

לא ידוע לי על שום תחום אחר בשירותי הקהילה שהחמירו בו חכמים כל כך. פועל יוצא ישיר מהעמדת החינוך בראש צרכי הקהילה הוא, שרעיון השותפות ניטע עמוק בלב הדור הצעיר והמושג "כל ישראל ערבים זה בזה" (שבועות לט, א) מעצב את השקפת עולמו. מעניין שגם המדינות המתוקנות הותיקות בעולם המערבי נעשו דמוקרטיות באמת, רק כאשר הכירו בצורך לגדל אזרחים בעלי השכלה המספיקה להרגיש את האחריות להביע דיעה עניינית בעסקי השילטון. אצל אומות העולם זה קרה במאתיים השנים האחרונות בלבד, אבל גם אצלם נעשה חינוך חובה אבן הפינה של משטר חופשי. ככל שהציבור הוא משכיל יותר, ניתן לשתפו יותר בבעיות השילטון. אולם, כשהבערות היא נחלת רוב האזרחים, העריצות חוגגת.

המילה "דמוקרטיה" אינה מופיעה כלל בספרות ההלכה, עד לעת האחרונה. אך האם יעלה על הדעת שעם השב לארצו, בעל מסורת עתיקת יומין בממשל עצמי תחת שלטון זר, שבו כל אזרח ראה עצמו כשותף בקהילה, יתרצה בפחות מכך? יתר על כן, דווקא אותם יהודים שהגיעו מן המקומות הפחות מפותחים, הם היו האדוקים ביותר למסורת ישראל ולערכיה. לכן, כל אותן השערות כוזבות של המומחים בעיני עצמם, אשר קוננו על דבר הסכנה לדמוקרטיה, הצפויה כתוצאה מגידול השפעתם של יהודי ארצות המזרח, אינן אלא הוכחה גלויה לסכלותם הם בתולדות עמנו.

זכורני, סיפור על אחד הפקידים שעסקו בעלייה ההמונית בתחילת ימי המדינה. כמו כמה וכמה פוליטרוקים באותם הימים, ראה את העולים כאנשים פרימיטיביים שמחובתו לדאוג להם, אם מטובתם ואם לאו. פעם התלונן על כך שהם מתנהגים כמו בבית הכנסת בעיירה וצועקים על הגבאים, ואינם יודעים איך להתייחס לפקיד שמייצג "מלכות". אמנם, הוא לא רצה להבין שדווקא אופיים זה, הוא הערובה לקיום החופש במדינת ישראל בניגוד לשאר המדינות, אפילו ב"מזרח התיכון החדש". לדאבונו, ניתן היה במקרים מסוימים להפחיד

15. רמב"ם הלכות תלמוד תורה ב, א.

עולים ולקפח אותם, אבל לא לאורך זמן, כי בסופו של דבר הכירו הם, שמדובר בפקידים יהודים של מדינה יהודית, ואם יהודים הם - הרי כולנו שותפים שווים. כמו שאין לוותר לגבאי בית הכנסת ולפקידי הקהילה, כך אין לוותר לממוני השלטון במדינת ישראל.

ה. את מי נשלח ומי ילך לנו?

אולם, העובדה היא שהאדריכלים של מדינת ישראל החדשה יצאו בעיקר מקרב יהודי אירופה, אשר היו רחוקים לפחות כמה דורות מניסיון ממשי בשילטון יהודי עצמי. אחרים אף מרדו במסורת מסיבות שונות. אפילו היהודים המלומדים ושומרי המצוות, במיוחד במערב היבשת, היו רגילים לראות את הלכות הממשל והמדינה, לא כהלכה למעשה במציאות העכשווית, אלא שמקומם הוא עם ההלכות השמורות לימות המשיח, הנדרשים שלא על מנת לקיים. כתוצאה מכך, מבנה המנגנונים הממלכתיים נוצר על בסיס דגמים לא יהודיים ותיאוריות זרות, אשר היו מוכרים יותר. כך מצאנו עצמנו כבולים בשיטת הייצוג היחסי, אשר כמעט ושיתק את הממשלה בארץ. למשך דורות רבים, בכל קהילה יהודית, הונהגו בחירות ישירות ואישיות - יחס של אמון בין הבוחר לנציגו הנבחר הוא הכרחי בתפיסה ההלכתית - ואמנם מעטות הן הדמוקרטיה המוצלחות אשר פועלות בשיטת הייצוג היחסי; אך איכשהו קנתה השיטה הזאת שביתה ברשותנו. חז"ל מצאו כבר במקרא את הדרישה לקיום קשר ישיר בין הציבור לנבחר. בבוא משה רבינו לכוון מנגנון ניהולי בישראל, לכאורה, פעל על פי עצתו של יתרו שיעץ לו:

ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל... ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות" (שמות יח, כא).

זוהי תוכנית ברורה למבנה הירארכיה, שכל מרכיביה קבועים מלמעלה - "ואתה תחזה" - כלומר, משה ממנה את כל הפקידים כולם. אולם, התורה מודיעה לנו כי למעשה התרחש הדבר אחרת. משה רבינו פנה לעם ואמר: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם" (דברים א, ג), ומפורש בספרי שם:

"הבו לכם" - אין הבו אלא עצה... "וידועים לשבטיכם" - שיהיו ידועים לכם, הרי שנתעטף בטליתו ובא וישב לפני - איני יודע מאיזה שבט הוא, אבל אתם מכירים אותו שהרי אתם גדלתם אותו... לכך נאמר: "וידועים לשבטיכם" - שיהיו ידועים לכם. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אין כל ישיבה וישיבה יושבת עד שהבריות מרננות אחריה ואומרות, מה ראה איש פלוני לישב, ומה ראה איש פלוני שלא לישב? לכך נאמר: "וידועים לשבטיכם" - שיהיו ידועים לכם.

לא רק הסכמת הציבור נדרשת למינויים, כי אם בעיקר, בחירת הציבור את האנשים שהם מכירים, ומתוך כך יהיו אחראים לבוחריהם. דברי רבן שמעון בן גמליאל נראים תואמים בדיוק את מצבנו היום, כאשר אין אדם יכול להסביר למה זכה פלוני להכלל ברשימת מפלגתו לכנסת ופלוני לא זכה? מי בכלל מכיר את חברי הכנסת חוץ מהמובילים בראש הרשימות?

הנחיה זו: "שיהיו ידועים לכם" יושמה, למעשה, במשך הדורות בבחירת טובי העיר וממוני הקהילות. ואט אט מתחילים אנו להכיר בנזקים הגדולים הנובעים משיטת בחירות יחסיות. התיקון החלקי שהונהג עתה לבחור ישירות בראש הממשלה, אמנם יש בו קצת התקדמות, אך כל עוד שלא ייבחרו על כל פנים חלק גדול של חברי הכנסת בבחירה ישירה, יציבות הממשל עדיין מוטלת בספק. במקום ללמוד מן הניסיון המצטבר של מאות שנים של חיי הקהילות, הלכנו שולל אחרי ברק שיטה, שרוב המדינות הדמוקרטיות באמת אינן נוהגות לפיה, והייתה נחלתם בעיקר של מדינות שהדמוקרטיה שם היא רק לפני. דומני, שאם תופשי התורה ידברו על דברים כאלה, ויביאו לפני הציבור את המסר התורני הזה, תהיינה הרבה אזניים קשובות, שעד עתה אינן כרויות לדברי תורה.

ו. שילטון מקומי ושילטון מרכזי

מושג השותפות, שאינו תלוי דווקא בבעלות הקרקע, לא רק שהכשיר את יישום רעיון השותפות גם בקהילות הגולה, אלא שסיפק בסיס לתקדים לכלול בשותפות, אמנם מוגבלת, גם שאינם בני ברית. שנינו בברייתא בירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט):

עיר שיש בה גוים וישראל, מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל, וגובין משל גוים ומשל ישראל, ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל, ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל, וקוברין מתי גוים ומתי ישראל וכו'.

הרי מפורש כאן, וכנראה שכך נהגו בימי חז"ל בערים מעורבות, שבחרים להנהלת העיר נציגים יהודים וגוים גם יחד, והם מטפלים בצרכיהם המשותפים של כל בני העיר. כאשר מדובר בטובי העיר של קהילה מישראל בלבד - מתפקידם גם לבנות בית כנסת ולרכוש ספרים ועוד. בעיר מעורבת, השותפות מוגבלת לענייני חברה ורווחה בלבד. אף זאת, ברור ששותפות ברמה מסוימת, אינה מוציאה מן האפשרות שתתקיים שותפות צרה יותר ברמה אחרת. כך למשל, אף על פי שכל תושבי העיר הינם שותפים לעניינים של העיר כולה, בני אומנות אחת יוצרים להם שותפות ביחס לעניינים המיוחדים להם¹⁶. כמו כן, בעיר מעורבת של גוים ויהודים, השותפות מתייחסת לצרכיהם המשותפים של כל

¹⁶ השווה שולחן ערוך חושן משפט רלא, כח: "רשאים בעלי אומנות לעשות תקנות בענין מלאכתם, לפסוק ביניהם שלא יעשה אחד ביום שיעשה חבירו, וכיוצא בזה... והא דבני אומנות יכולים לתקן ביניהם תקנות - היינו כולם ביחד, אבל שנים מהם ושלושה מהם לא מהני.

התושבים. בו בזמן, היהודים יוצרים לעצמם קהילה שהיא שותפות לצרכיהם המיוחדים שלהם. קיומה של שותפות אחת אינה מפריעה לקיומה של שותפות צרה יותר או רחבה יותר, ואדם יכול להיות שותף בכמה שותפויות בו זמנית. חשיבות יתר נודעת לעובדה, שהפרנסים הנבחרים לשותפות ברמה אחת אין להם זכות וסמכות להתערב בענייניהם של השותפויות ברמות האחרות, אלא שבכל רמה בוחרים להם פרנסים וממונים כל השותפים באותה רמה. וככל שקבוצות קטנות יותר מסדרות את ענייניהן הן, רגש השותפות והמעורבות חזק יותר, וממילא גם החברה כולה בריאה יותר. כי ריכוז הסמכויות למעלה, רחוק מהאזרח מן השורה - יש בו כדי ליצור ניכור וניתוק. רעיון השותפות טומן בתוכו גם את העיקרון המאזן - צמצום סמכות השלטון לאותם תחומים המתאימים לו. התורה מעניקה סמכות לשלטון לדאוג לצרכי החומר של הציבור - כלומר, הגנה על המדינה, כלכלה וחברה וכיוצא באלו, בתנאי שיישמרו בקפידה עקרונות המוסר והצדק. השלכה מעניינת היא מה שאנו רגילים היום לכנות - שילטון החוק. כשרצו חז"ל לגנות את המלך התופש את המלכות שלא כדיון, הביעו את זה בכך שאמרו: "לא דן ולא דנין אותו" (סנהדרין יח, א), כלומר, יש לו חסינות בפני החוק. לא היה עולה על הדעת בכל שנות קורות עם ישראל זכות כזו שאימצו להם חברי הכנסת שלנו - חסינות בפני בית המשפט. לצערנו, לא שמענו ולא ראינו מצד המפלגות הדתיות לא דבר ולא חצי דבר כנגד חרפה זו.

כיוון שלפי גישת התורה, השילטון יונק את סמכויותיו מהסכמת השותפים כולם, מובן מאילו שאין לו כוח לחוקק נגד התורה, שהרי זכות כזאת אין לשותפים, וממילא אין הם יכולים להעניק זכות זו למייצגים אותם. אולם, בדיוק באותה מדה, אין לשילטון סמכות לחוקק גם בעניינים רוחניים בכלל, אפילו בהתאם לתורה, כי זכות זו שמורה לחכמי התורה בלבד¹⁷.

העקרונות שנמנו לעיל, אין בהם כדי לקבוע בדיוק מבנה משטר, כפי שכבר הוסבר, אבל בהחלט יש בהם לתרום רבות לעיצובו ולכינונו על אדני הצדק והמוסר. איך תראה מדינה על פי ההלכה? לא רק שלא תהיה בה כפייה דתית, אלא שהיא תראה בחופש הפרט ערך חשוב מאוד.

ז. על אילו תחומים מופקדת הכנסת?

כבר בתחילת דרכה של המדינה ברור היה, שעל הפערים הגדולים בתוך העם סביב שאלות יסוד, אי אפשר יהיה לגשר על ידי חוקה. בצעד נבון, עניין החוקה הושם הצידה. אם מדינה ותיקה כמו אנגליה יכולה להסתדר בלי חוקה, אז למה לא ישראל? אף על פי כן, השקפת

17. הארכתני בביאור עיקרון זה במאמרי "דרכה של תורה" שהפניתיו לו בהערה 1.

העולם הפוליטית של מעצבי דעת הקהל, משפיעה במודע או שלא במודע, על ניהול ענייני המדינה, במיוחד בהיעדר חוקה כתובה. הקמת המדינה הצליחה להשקיט רק באופן זמני את חילוקי הדעות החריפים בקרב החוגים הדתיים - בין הציוניים למתנגדיהם. ההנהגה הדתית האנטי-ציונית הרשתה לעצמה לצעוד קדימה עם הפרץ הראשוני של העצמאות, הן בשל רגשות אשמה על התנגדותם לעליות יהודי מזרח אירופה לפני השואה, והן בשל הרצון להאמין ששערי הרחמים, שנעלו בשעה שניספו ששה מליוני יהודים, שוב הולכים ונפתחים.

אולם, הן הציוניים והן האנטי ציוניים שבקרב הדתיים, ובמידה לא קטנה גם בקרב החוגים המכונים חילוניים, תלו במדינה היהודית תקוות משיחיות דמיוניות. לאחר אלפיים שנה של חוסר שליטה עצמית, רעיון העצמאות נשא עמו מטען של "קץ גלוי" ושל "מעין עולם הבא". את הדתיים תמיד הטרידה העובדה, שחלק מכריע מן המפעל הציוני התגשם הודות לחילוניים, ובעיה זאת רק הלכה והחריפה, כאשר התברר שבעמדות הכוח במדינת ישראל אחזו יהודים פורקי עול. החשיבה המשיחית טיפחה את האמונה, שהמדינה היא כלי קסם, אשר יועיל להחזיר את עם ישראל לתורתו, על אף שקביעתו של מורה הדורות הוכחה בעליל על ידי ניסיון הדורות, שעניינו של הממסד המדיני הוא "תיקון הגוף"; "תיקון הנפש" אינו ניתן למימוש כיעד של שותפים¹⁸. כמעט כולם התעלמו מעקרונות ההלכה ומן הניסיון ההיסטורי, המבליטים ששני התחומים הללו, אף שמשויקים, נפרדים הם, ואין לשילטון אלא תחומו הוא.

בבחירות הראשונות לאחר הכרזת העצמאות, חברו יחדיו כל חלקי הציבור הדתי - ציוניים ואנטי-ציוניים, מתוך תקווה שכוחם הפרלמנטרי יסייע בעדם לקדם "חקיקה דתית". כאילו היה ברור לכולם, שבענייני מוסר וחברה אין צורך ואין מקום לקדם ערכי תורה. כמעט מאתיים שנות אמנציפציה, החדירו למודעותם של דתיים וחילוניים כאחד, שהדת עניינה פולחן. ייתכן גם ששררה אמונה תמימה, שבענייני מוסר וחובות בין אדם לחבירו באמת אין הבדל בין דתיים לחילוניים, כי ערכי המוסר היהודי מקובלים על כולם. לפיכך, החקיקה הדתית לא נועדה לשם קידום ההשקפות החברתיות והכלכליות של התורה, הצדק והשוויון, אלא פנתה בעיקר לצדדים הטכסיים של ההלכה, שעל ידם רצו לקבוע צביון יהודי למדינה.

בעקבות זאת, שבו והתעוררו הפילוגים הישנים. המפלגות החרדיות התייאשו מהמדינה ורשויותיה, ופעלו במגמה לבודד את ציבור נאמניהן משאר חלקי האוכלוסייה, כפי שנהגו לעשות בהיותם תחת שלטון זר, חפצים רק בתועלת ובטובה שניתן להשיג עבור קהילתם, אך נשמטים ממעורבות בענייני החולין של המדינה. הציונות הדתית התמידה במאמציה לקדש את המדינה. אף אחד, אפילו החילוניים, לא ערער על התפיסה, שהמדינה צריכה

18. ראה לעיל בפתחת דברינו.

להתערב בכל התחומים, ושסמכותה בלתי מוגבלת. סיפור מאלף מאותם הימים - מסופר על קבוצת רבנים אורתודוקסים מאמריקה שבאו לבקר את בן גוריון. הפציר בהם בן גוריון לעלות לארץ. הם הצטדקו, ואמרו שהמצב הדתי בישראל אינו מעודד אותם. אמר להם בן גוריון שאילו היו מגיעים מספר רב יותר של דתיים, היו יכולים לזכות בנתח בשילטון, ואם רוב דתי בכנסת היה מחייב להניח תפילין בכל יום, הוא בעצמו היה פועל על פי הכרעת הרוב. ההנחה הסמויה, שהכנסת ברשותה להביע עמדה בנושאים רוחניים, היא זו שהצמיחה שוב ושוב את המחלוקת בנושא "מיהו יהודי?". אפשר היה לצפות שתצא מחאה תקיפה מפי מורי ההלכה, שכל פסיקה בנושא הלכתי עקרוני היא מעבר לסמכותה של הכנסת. אלא שצורת החשיבה האוטופית, גורמת לסירובם הן של הציונים והן של האנטי ציונים, להכיר במחוקק יהודי, שלא מצורפות בו כל הסמכויות של מלכות בית דוד ושל הסנהדרין גם יחד. זאת, על אף הניסיון של הקהילות, בהן המנהיגויות הרבנית והאזרחית כמעט תמיד הפעילו את סמכויותיהן בתחומים נפרדים (אם כי לעיתים חופפים במקצת), ועל אף הדיונים המפורשים בספרות ההלכתית בסיבות ההלכתיות - וגם המעשיות - להפרדת הסמכות הרוחנית מזו המבצעת.

ח. להחזיר עטרה ליושנה

האתגר העומד מול היהדות התורנית הוא כפול. ראשית - משבר הסמכות: מאז תקופת האמנציפציה ועד לפני שלושים או ארבעים שנה, חלה ירידה מתמדת בחלקם של היהודים שיכולים ומוכנים להכיר בערכם המחייב של תורה ומצוות. בארצות הפזורה, יכלו יהודים דתיים להגיב למצב חדש זה על יד ניתוקם משאר האוכלוסייה היהודית, ויצירת סביבה בדלנית לעצמם, בה ינהלו את חייהם. הפן השני, הוא ההופעה המחודשת בדרך נס של העם היהודי על במת ההיסטוריה כמדינה ארצית ככל המדינות, אך בלא כל אותם סממנים מופתיים שבלטו בחלומות המשיחיים.

שני האתגרים שזורים זה בזה. ההכרה בתקומתה המחודשת של הממלכתיות היהודית משמעה, שמעתה אין מנוס מן האחריות לבניינם, לקיומם ולהגנתם של כל המוסדות החברתיים והכלכליים הדרושים למדינה מודרנית. פיתרון הבדלנות - אם אי פעם אכן היווה פתרון אמיתי, יכול מעתה להיות דרך מוצא רק עבור קבוצות קטנות בשולי החברה. לבחור להידחק לשולי החברה הישראלית, הרי זו נסיגה מן השותפות במדינה היהודית, וכפירה ביסודות ההלכה, וכך תתרוקן שיבת ציון השנייה מכל תוכן דתי. צעד כזה, כמוהו כהתכחשות לכל מה שלימדנו תורה על ארץ ישראל ועל עם ישראל, וכן היבדלות מוחלטת יותר משאר האוכלוסייה מזו שנדרשה בתפוצות. למשל, אם מסיבה בטחונית יידרש גיוסם של בחורי הישיבות המתבדלות, המסקנה ההגיונית של העמדה הבדלנית תהיה ירידה מן הארץ ח"ו.

בישראל כיום, הבדלנים הינם מיעוט מזערי, אך קולני מאוד ובולט היטב. עבור הציבור הדתי הרחב יותר, ההיפרדות אינה רצויה ואף לא מהווה אפשרות סבירה. מצד שני, פעילות פוליטית רגילה של מיעוט, לא תביא לידי השבת המנהיגות התורנית על כנה. אדרבה, כתוצאה מהתככנות הפוליטית והטכססונות המפלגתית, סובלת תדמיתה של התורה ביותר, בכך שהתמימים באמונתם הדתית מחד והאדישים לה מאידך, מפרשים את ההתגרריות הפוליטיות כעימות אידיאולוגי.

התורה איננה זקוקה לכוח פוליטי ולא לסמכות משמעתית. אם רצוננו שיהודים יזדהו עם ערכי התורה, ראשית עליהם לגלות בתורה את זהותם. לצורך כך, מסריה של התורה צריכים לכוון לרחשי ליבם הכנים של כל היהודים, דתיים וחילוניים כאחד. הכתוב אומר: "כי נר מצוה ותורה אור" (משלי ו, כג). יש להבין את המקרא כפשוטו. המשיכה של האור היא תוצאה מכך שהכל מכירים ביתרון האור מן החושך. אך יש לאפשר לכל אחד לראות את האור שבתורה בעצמו, וללכת בדרכה מתוך בחירתו החופשית.

ט. תודעת בני מיעוטים

מתוך כך, אנחנו מגיעים אל התסביך הפסיכולוגי הקשה, בו נתונים הרבה מאזרחי המדינה. במשך דורות רבים, היהודים פיתחו מנטליות של בני מיעוטים. המציאות כפתה עלינו להסתכל תמיד מי אורב לנו מאחור, כביכול. מערכת היחסים שלנו עם הגוים לוותה תמיד בזהירות יתירה, ואף בפחד, כי כך חייב חוק ההישרדות. זהותנו התרבותית התפתחה בין כותלי הגיטו, ובמקרה הטוב מאחורי מחסומים חברתיים, אשר גם הם היו חסינים במידה לא פחותה מפני חדירה מבחוץ. בזכות ההסתגלות הזאת למעמדנו כמיעוט, הצלחנו להחזיק מעמד בכל מקום בגלות.

אולם, סבלותינו כבני מיעוטים הוקלו במידה רבה בזכות אמונתנו בא-להי ישראל ובבריתו עימנו. מאמונה זו שאבנו את בטחוננו העצמי, אשר נתן טעם למאבקנו להישרדות. כך שמר היהודי על כבודו ועל איפוקו, גם כאשר הושפל ונתבזה בידי הסובבים אותו. כיהודים, אשר סימן ההיכר שלנו מאז ומעולם היה חוסר שליטתנו בגורלנו, איננו יכולים לקבל את כוחנו החדש כמובן מאליו. בשל היותנו תמיד קורבנות של אלימות ושל ניצול מרושע של כוח, אשר הגיעו לשיאם ב"פיתרון הסופי", אין אנו מסוגלים להשלים עם השימוש בכוח, אפילו במטרה להשליט צדק. בישראל, כמו גם אצל שכנינו הערבים, טרם קלטנו את עניין עצמאותנו. כיחידים וכאומה, עדיין לא התרגלנו לחשוב ולחוש, להתנהג ולהגיב, כעם שליט בארצו.

תופעות אלו באות לידי ביטוי באדישותנו ובחוסר התייחסותנו למיעוט הערבי. בעוד שאנחנו מחויבים לשוויון ולצדק למיעוט שחי בקרבנו, נמנענו עד כה מלומר מפורשות,

לערבים ולעצמנו, כי לצד קבלת הזכויות, השוויון משמעו קבלת אחריות ומילוי חובות. כך שבמקום להציע לערבים להכריע בין אזרחות מלאה למעמד מוגבל של תושב עראי, לא עשינו דבר. כמוכן, ישנם אלפי אזרחים ערבים המשתתפים בכל מערכות החיים במדינה, אך על אף שהם נהנים מכל הזכויות המשפטיות של האזרחות, הם אינם משרתים בצבא ואינם משתתפים במסגרת של שירות לאומי. מכאן מתחייבים הבדלים מסוימים במעמדם כמעט בכל תחומי החיים. כך, שבמקום לקלוט את המיעוט הערבי החפץ בכך אל תוך המסגרת הלאומית, אנחנו נותנים יד לליבוי אש הלאומנות הערבית.

כמו כן, בורחים אנו, בצורה כמעט טבעית, מהרעיון שתרבותנו היא התרבות השלטת בארץ. הפלא מתעצם לאור העובדה שהיא מגשימה באיזורנו את השילוב שבין ההתפתחות המדעית והטכנולוגית המערבית לבין הרגישות המוסרית היתרה של היהדות. כך שתרבותנו יכולה להקרין כוח משיכה עצום. לטובתנו ולטובתם היה, אילו הערבים היו מסגלים לעצמם את תרבות הארץ. כמוכן שהתבוללות נכפית אינה עולה על הדעת. אך אם רק הייתה ניתנת להם ההזדמנות, לפחות מיעוט ניכר של הערבים בארץ היו בוחרים להזדהות עימנו. שהרי לא מעט לא יהודים מברית המועצות לשעבר, בחרו לקשור את גורלם בזה שלנו, ואף נתגירו מהם, ויש לקוות שייטמעו בעם ישראל.

בארצות דמוקרטיות אחרות מעודדים תהליכים דומים, והם מתקדמים בהצלחה. אך אנו חוששים מפניו. מדוע? ברור שהתפתחות כזו כרוכה בסכנות לא מבוטלות, ובייחוד מנקודת מבט דתית. רק מי שהם בעלי ביטחון עצמי וליבם רוחש כבוד עצמי במידה הראויה, הם שמוכנים ליטול סיכונים מחושבים.

מה שמוסיף על חומרת המצב הוא איבוד האמונה. בהעדר הביטחון בברית הנצחית, אבדה לרבים מאיתנו העמידה היציבה, ותגובותינו הרגשיות ננקטות מתוך להט וחוסר סבלנות. מצב הרוח הציבורי משתנה בעצבנות בתגובה מוגזמת לגירויים הקטנים ביותר. אין ספק שזוהי אחת הסיבות ליהירות ולחוצפה המאפיינות את הישראלי המצוי. אכן, זוהי צורה של פיצוי יתר לאי הוודאות הפנימית, ולפחדים אשר מאפיינים את מעמד המיעוטים.

החוסר באמון הטבעי בעצמנו, נותן את אותותיו בצורות שונות, אשר אחדות מהן חותרות תחת מאמצינו הכנים להשגת השלום. כי מחמת חוסר הביטחון העצמי ביכולתנו לשלוט בכוח שניתן בידינו, אנחנו לעיתים פזיזים מדי לוותר על מעמדנו כרוב, ועל העמדות שאנחנו זכאים להן בשל כך, ומתנהגים כאילו היינו עדיין מיעוט הנאבק על הצדק והמתחנן לרחמים. ויתור זה נתפס אצל הערבים כחולשה, וכתוצאה מכך מחריפה עקשנותם והם נותנים יותר תוקף לדרישותיהם.

אולי דוגמה קטנה, אך אופיינית, תעזור להמחיש נקודה זו: הערבים מעולם לא ראו בירושלים עניין בעל חשיבות רבה. יתירה מזאת, זמן רב לפני הקמת המדינה - למעשה במשך כמעט מאתיים שנה - הקהילה היהודית הייתה הגדולה מבין קהילות העיר העתיקה. במשך תשע עשרה שנות השלטון הערבי בעיר העתיקה (1948-1967) הם לא עשו בה מאומה, מלבד להשמיד כל זכר ליישוב יהודי במקום, בעוד שחלקי העיר שהיו בידי ישראל

צמחו והתפתחו.

לאחר הניצחון המופתי במלחמת ששת הימים, השליטה בהר הבית עברה לידינו. להפתעתם של הווקף המוסלמי, הוענקה להם הסמכות המלאה על הר הבית, בכפוף רק לדרישה שזכויות כל המבקרים בני כל הדתות יישמרו - זאת אומרת: מכל הדתות מלבד היהודית. ליהודים התפילה נאסרת על פי הווקף. כל יהודי, וכבר היו רבים כאלה, שנתפס במתחם הר הבית ובידו ספר תהילים או סידור, צפוי לגירוש תוקפני בידי שומרי הווקף, ויהודים אשר מעיזים לקרוא בקול "שמע ישראל" מטופלים באלימות. אין פלא, אפוא, שה"מואזין" במסגד אל-אקצא שעל הר הבית שידר ברמקולים פעמים רבות דברי הסתה, המעודדים מאמינים להפגין ולהתפרע¹⁹.

כיצד נוצר מצב כל כך בלתי נסבל, וכיצד הרשינו לו להמשיך ולהתקיים? עוצמתנו הצבאית הביאה רבים מאיתנו, לצערנו, לידי שחצנות ויהירות, אך טרם רכשנו לעצמנו את אותה גאווה לאומית פשוטה ובריאה, שחשים רוב העמים החופשיים.

בתחום זה יכולה התורה להועיל. העמקת שורשינו המשותפים בעבר, וההזדהות עם ייעודנו המשותף לעתיד, יתנו בנו את כוח ההשראה, יעשו כדי להדק את הקשר בין כל אחד מאיתנו אל עמו, ויחזקו את אמונתנו בצדקת דרכינו הלאומית בהיסטוריה. אם רק נראה את התורה כ"מורשה קהילת יעקב" (דברים לג, ד), שלכל אחד בקהילה יש זיקה אליה, היא תוכל לספק לנו תחושת הערכה בריאה על עצמנו, ואף נהיה קשובים לדרישותיה האתיות והמוסריות של התורה מעימנו.

י. לחשוף את המאור שבתורה

רב המשותף בין היהודים על המבדיל בינינו. אם נצליח לשוב ולחשוף את היקפה הכולל של התורה המקיפה את החיים כולם, תשוב ותגלה אותה מורשת משותפת. לתורה יש הרבה מה ללמד, שיש בו כדי לתרום לקידום החברה בה אנו חיים, ולתיקון הקילקולים שבה. הלא אחת משתי מטרותיה של התורה היא תיקון הגוף. ישנם לקחים בנושאים של אזרחות ומנהיגות, לקחים בעניינים סוציאליים וכלכלה שוויונית, אשר נושאי התורה היו צריכים ללמד לכל שכבות הציבור, אך הם אינם עושים כן. אור התורה אשר מאיר על כל הבעיות הסבוכות של המדינה המודרנית, יכול למשוך אפילו את הרחוקים מן התורה והמנוכרים לה להזדהות עם מורשתנו. כך יכול כל יהודי לזכות בכבוד העצמי ובהערכה העצמית הנלווים לזהות יציבה וחזקה.

מבלי לגרוע מחשיבותה של שלימות הנפש, יש להכיר בכך שבמצב הנוכחי, התורה, בעיני

19. אם הערבים היו כנים ביחסם לשלום, הרי שהמחווה הפשוטה של הזמנת יהודים להתפלל בהר-הבית (ללא דריסת רגל בשטחי המסגדים), הייתה משכנעת הרבה יותר מאלף נאומים באו"ם.

יהודים רבים, אינה אלא סיסמה של מפלגות פוליטיות שוליות, אשר מנצלות אותה לאינטרסים כיתתיים צרים. הרי ישנם נושאים חשובים לאין ערוך בהם ערכי התורה היו צריכים לתרום חלקם, אך לדאבוננו קולם אינו נשמע.

דוגמה פשוטה: במשך כמה וכמה שנים נקטה הממשלה במדיניות של אינפלציה יזומה, בתפיסה שניתן, כביכול, ליצור עושר במכונות הדפוס. אך בכל שנה, בשבת שלפני ט' באב כאשר בכל בתי הכנסיות קוראים "כספך היה לסיגים" (ישעיה א, כב) אין איש שם אל לבו שדברי הנביא מופנים אלינו. השחיתות אשר התפשטה במערכות הכלכלה כנגד סרטני, היא תוצאה ישירה של מעילה באמון, אשר באה לידי ביטוי בטעויותיה הכלכליות של הממשלה. האם יכולות המפלגות הדתיות, והאם הן מוכנות, להשמיע קולן בעניין זה ובעניינים חשובים נוספים?²⁰

מצד שני דוגמה מעודדת מאוד. העמידה האיתנה של ההתיישבות בישי"ע שהיא ברובה דתית, והשמעת קול התורה בדרישה חד משמעית למימוש הערבות עבור ביטחונם של כל ישראל בכל רחבי הארץ - אלה עוררו הד חיובי בלבם של רוב היהודים בארץ, והביאו למהפך הפוליטי בשנת תשנ"ו. הרעיון המוסרי של שותפות הייעוד מצא את ביטויו במאבק הזה, ועורר רבים לתהות על התרוקנות חיינו הצבוריים מערכים יהודיים.

השאלה היסודית היא, האם תפתח תרבות ישראלית אשר שורשיה החזקים הינם ערכי התורה והתרבות של עם ישראל לדורותיו, ואשר מגמתה לעתיד. אין זה מספיק להצהיר שהיום לומדי התורה הם רבים יותר מבעבר, מאז ימי התלמוד הבבלי. אמנם, אין למעט בערכם של נתונים אלה ובחשיבותם, אך אין בהם די. אם ציבור לומדי התורה עומד בבדידותו, משקיף על ענייני הפנימיים בלבד, ואינו דואג לטיפול דמותה הרוחנית של האומה ככלל, תרומתו של ציבור זה עלולה להיחשב כמבוטלת וחסרת משמעות. בהחלט אין שמחה יתירה בשגשוגם של החוגים הקיצוניים, בהם התככים הפנימיים בין הפלגים השונים עומדים בראש מעייניהם: ואנן טעמא דפרושים ניקו ונפרוש?!"²¹.

קיימת עתה הזדמנות אמיתית לספק את התנאים המינימליים של לימודים תורניים לחלקים גדולים של האוכלוסיה בישראל, ובסופו של דבר כמעט לכל אוכלוסיית המדינה, אם רק נצליח לפרוץ דרך המחסום הכיתתי או המפלגתי פוליטי. המשימה איננה פשוטה, ובשני הצדדים יש הרוצים להגן על אינטרסים רבים, והם מחויבים לחיזוק אותם המחסומים. נצליח לעמוד במשימה, אם נצפה את ההתפתחויות העתידות להתרחש ונתכונן לקראתן - ולא נמתין להדחתן של המפלגות הדתיות מהכנסת על ידי שינוי שיטת הבחירות הצפוי לבוא סוף סוף. בהחלט, טוב יהיה אם נצליח לעצב רפורמה המתאימה לביטולן של

20. עד לפני זמן קצר היה עדיין בתוקפו חוק אנגלי להוצאה לפועל, שלפיו נגזר מאסר על בעל חוב, ועיקול על כל אשר יש לו. עוול משווע זה - בניגוד גמור למפורש בתורה: "בחוץ תעמד... ואם איש עני הוא... השב תשיב לו את העבוט" (דברים כד, יא-ג), עדיין לא תוקן כראוי.

21. פסחים ע, ב; הובא לעיל בתשובה למהר"ם רוטנבורג; ראה הערה 9.

מפלגות השוליים, שכן יציבות הממשלה היא דרישה בסיסית למען עתידנו. אם במקום

לחכות להדחתנו, נוכל לגבש מחדש את כוחותינו ונתרום לשינוי שיטת הבחירות, ולבנייה מחדש של שיטת ממשל חדשה, שבה תכיר הכנסת בהגבלת סמכותה לתחומים הראויים לה בלבד - בענייני חברה, כלכלה, צבא וחוץ, הרי שבכך נשאיר את המגרש פתוח לאותם אנשי מקצוע בתחום התורה, החינוך והתרבות, לבנות מערכת חינוך, אשר תעצב דור חדש היונק ממורשת העבר והמחוייב לעתיד. זוהי תוכנית גדולה, אך לפי עניות דעתי נראה, שהיא לא תוכל להתגשם, אלא אם כן נצא מחוץ למסגרת המפלגה הפוליטית. האם יסכימו הפוליטיקאים? אני סבור שהתשובה לכך היא שלילית. אך אין אנו מוכרחים להשאיר את כל ההחלטות בידי הפוליטיקאים.

ריבוי המפלגות הפוליטיות גורם לשימת דגש יתירה על נקודות המחלוקת שבינינו. אפילו בנושאים זוטרים השנויים במחלוקת הוויכוח יוצא מגדר הסביר, על חשבון שיתוף הפעולה בנושאים שבהסכמה. אוי לנו, שהתורה עלולה ליהפך לנושא למיקוח מפלגתי, בהיותה מזוהה עם המטרות המפלגתיות של קבוצות קטנות, אשר לעולם לא יוכלו לקוות למימוש כוונותיהן הפוליטיות.

לדת יכולה להיות השפעה חיובית וכבירה על הפוליטיקה הישראלית, אם רק נצליח להציג את התורה כתורתם של כלל ישראל, על כל המפלגות, של כל חלקי האוכלוסייה המחפשים באמת את זכרון עברנו המשותף, ואשר נושאים עיניהם לחזון של רווחה אנושית - השקפות אשר יכולות לאחד את כולנו.

סבורני, שישנם חלקים גדולים בציבור הישראלי, אשר כמהים לשמוע דברי תורת חיים. הבה נצטרף אליהם בשותפות אמיתית וכנה, לבנות חברה אשר בה יתגשם ייעוד התורה "תיקון ענייני כל אנשיה כפי היכולת"²². משם יתפשט אור התורה וינחה אותנו אל עבר תכלית השלימות, היא שלימות הנפש.